

PRIKAZI

NACRT O EMANCIPACIJI

Zrinka Božić, Marina Protrka Štimec, Ana Tomljenović (ur.), *Književnost i revolucije*. Zbornik radova, Zagreb: FFpress, 2024, 455 str.

Zbornik radova *Književnost i revolucije*, što su ga uredile Zrinka Božić, Marina Protrka Štimec i Ana Tomljenović, temelji se na konferenciji održanoj od 29. studenog do 1. prosinca 2022. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. U promišljanju teme odnosa književnosti i revolucije/revolucija urednice se, kao i autori i autorice ukupno 27 radova, usredotočuju na avangardne simboličke i političke prakse koje su, kako se navodi u uvodnom tekstu triju urednica, zajedno tvorile revolucionarni, emancipacijski potencijal književnosti i u kojima se književna revolucija (ili, preciznije, revolucionarno u književnosti) razumijeva u kontekstu šire teme odnosa književnog i političkog te kao pojava koja je historijskoj avangardi nadređena. Historijska se avangarda u zborniku shvaća kao vrijeme kada su revolucionarne tendencije bile najizraženije (rječnikom ruskog formalista Jurija Tynjanova, kada su takve tendencije s margine dospjele u središte književnog i umjetničkog polja), ali se postulira da su one postojale i prije i nakon prvih nekoliko desetljeća XX. stoljeća, stoga primarna nakana zbornika proizlazi iz revalorizacijskog književnopoljskog impulsa. Izlaskom iz tih kronoloških okvira (što se najočitije artikulira u prilogima o “otporologiji” u suvremenoj hrvatskoj poeziji Nataše Govedić, o postkolonijalnim i postsocijalističkim perspek-

tivama u suvremenoj teoriji u interpretaciji Marine Gržinić, o postjugoslavenskim književnostima Mirande Levanat-Peričić ili o neoavangardizmu i postavangardizmu u konceptu revolucije svakodnevnog života u Crvenom Peristilu i Kugla glumištu 1960-ih i 1970-ih Suzane Marjanić) avangarda se u zborniku rabi kao transhistorijski koncept koji u novim kontekstima može dovesti do svježijih interpretacija novijih umjetničkih praksi. Time su uvjerljivo prikazani i procesualnost i kontinuitet književnih revolucija nakon avangarde, pa se zbornik gotovo programatski zalaže za oslobađanje od disciplinarnih pokušaja neutralizacije revolucionarnog potencijala onih književnih i umjetničkih praksi koje su upravo u raskidu s prošlošću, tradicijom i normativnim pronalazile prostore kreativnosti i umjetničke samoaktualizacije. U tom su kontekstu osobito zanimljivi prilozi koji, vremenski kontekstualizirajući književne prakse, postavljaju sveobuhvatnije teze koje se ne primjenjuju samo na stvaralaštvo pojedinog pisca ili umjetnika, nego i na književno polje u cijelosti. Tako primjerice Lada Čale Feldman raspravlja o tome može li se drama razumijevati kao inherentno revolucionarna književna vrsta, dok, s druge strane, Pavle Milenković smatra da je, žanrovski gledano, roman glorifikacija građanskog poretka i u tom smislu inherentno antirevolucionaran. U okvirima odnosa književnog (umjetničkog) i političkog zbornik pristupa i književnosti i njezinim institucionalnim intelektualnim “satelitima” (književnoj kritici, povijesti književnosti i teoriji književnosti – tim “nijansama fenomena književnosti”, kako Zrinka Božić u svojem radu navodi pozivajući se na Galina Tihanova) kao formama umjetničkog otpora, jer se aktivno, sebi svojstvenim i sebi dostupnim sredstvima, bore protiv različitih očitovanja političke opresije: etničke,

nacionalne, klasne i rodne. Postavljajući tezu da revolucionarne umjetničke forme često prethode revolucijama kao povijesnim događajima, urednice zbornika u književnim i umjetničkim praksama vide zahvate koji mogu rezultirati značajnim društvenim i političkim promjenama. U skladu s tom u biti optimističnom (po sebi revolucionarnom, transformativnom) premisom, neki radovi u zborniku, posebice oni posvećeni artikulacijama aktivističkih poetika u sferi feminističkog pokreta, književnosti i teoriji (primjerice radovi Stanislave Barać i Tijane Matijević o jugoslavenskoj ženskoj književnosti 1930-ih, Jelene Milinković o jugoslavenskoj feminističkoj štampi između dvaju velikih svjetskih ratova i Mirele Dakić o Kristevinoj "nad(o)gradnji" Bahtinova višeglasja), nude uvjerljivu argumentaciju da je društvena i politička obnova putem umjetničkog stvaralaštva doista moguća. Ujedno, uključivanje feminističkog aspekta u razmatranje odnosa književnog i revolucionarnog najočitije pokazuje da se između revolucionarnog i emancipacijskog doista može staviti znak jednakosti.

Što to zapravo znači? Kako se ta nipošto samorazumljiva veza u zborniku izražava?

Reinhart Koselleck točno je primijetio da je denaturalizacija povijesti, odnosno u XVIII. stoljeću započet raskid sa shvaćanjem da je povijest "učiteljica života", utjecala na to da se pojedinac u promišljanju svijeta sve više počeo okretati horizontu budućnosti (namjesto pogledu u prošlost, tj. u statično povijesno vrijeme), zbog čega su organizacijsku ulogu počeli dobivati pojmovi poput razvoja, jednakosti, tržišta, poduzetništva, na koncu revolucije i emancipacije (Koselleck 2002: 5–6). Zbog te usmjerenosti na budućnost, na ono što pred-stoji, što je praćeno beskompromisnim odbacivanjem prošlosti, književnost

revolucije doista može imati emancipacijske učinke. Jedan je od primjera koji ukazuju na taj moment ubrzanog kretanja od prošlosti prema budućnosti, gdje prošlost više ne služi kao točka stabilnosti, sadržan već u prvom radu zbornika, u analizi Marine Protrka Štimec koja primjećuje da Ujevićevo dokinuće razvoja poezije funkcionira kao prilika tom pjesniku da iskaže radikalnost promjena koje će se iz sfere autonomne umjetnosti transferirati u svakodnevni život. Ipak, vremensko (a potom i prostorno) razmještanje, o čemu piše Milka Car u svojoj analizi dvaju romana Ervina Šinka, nipošto ne može biti jedina dimenzija koja potvrđuje emancipacijsku prirodu revolucionarnog procesa. U svojoj raspravi o emancipaciji/emancipacijama, napisanoj početkom 1990-ih, vremenu kada smo svjedočili golemim promjenama na svjetskoj sceni, Ernesto Laclau naglašava da emancipacija znači otpor ("etnički, rasni, nacionalni i seksualni", Laclau 1996: vii) totalizirajućim ideologijama koje su dominirale političkim horizontom tijekom desetljeća koja su 1990-ima prethodila. Ipak, emancipacija, premda se gotovo papagajski upotrebljava u suvremenoj političkoj imaginaciji, pa se naizgled čini da je samorazumljive konjunktore, nipošto nije jednostavan proces. Laclau ističe da se ona strukturira oko šest dimenzija. Prva je dihotomijska: između emancipacijskog momenta i društvenog poretka koji mu je prethodio postoji radikalni diskontinuitet, apsolutni ponor. Druga je holistička: emancipacija zahvaća sva područja društvenog života i čuva povezanost različitih sadržaja u njima. Treća je dimenzija transparentnost: ako je otuđenje u svojim različitim aspektima – vjerskom, političkom, ekonomskom itd. – radikalno iskorišteno, ostaje samo apsolutna podudarnost ljudske biti sa samom sobom, zbog čega nema mjesta za

bilo kakav odnos moći jer emancipacija pretpostavlja eliminaciju moći, ukidanje razlike između subjekta i objekta. Četvrta je dimenzija preegzistencija onoga što se mora emancipirati u odnosu na čin emancipacije, što znači – možda paradoksalno – da nema emancipacije bez ugnjetavanja. U tom aspektu emancipacija nije primarno čin stvaranja, nego oslobađanja od nečega što je prethodilo oslobađajućem činu. Peta je dimenzija utemeljenje, tlo, podloga (engl. *ground*): ako ne postoji društvena podloga, tj. ako se emancipacija odvija izvan transformacijskih sposobnosti emancipacijskih praksi, sama ideja radikalne emancipacije postala bi kontradiktornom. Posljednju, šestu dimenziju Laclau naziva racionalističkom. To je, prema njegovu mišljenju, točka u kojoj se očituje razlika između emancipacijskih diskurza sekulariziranih eshatologija i vjerskih/religijskih eshatologija.

Iz tog je kratkog pregleda dimenzija emancipacije na koje ukazuje Laclau jasno da one ne mogu tvoriti logički koherentnu, dosljednu i jedinstvenu cjelinu, jer se emancipacijski učinci katkad temelje na nekompatibilnim logičkim potraživanjima: s jedne strane na dihotomijskom radikalizmu, odcjepljenju, s druge strane – na utemeljenju; s jedne strane na eliminaciji moći, s druge strane – na ugnjetavanju onoga od čega se netko ili nešto emancipira itd. Premda u zborniku u ovom užem, teorijskom smislu nije problematiziran pojam emancipacije, kao ni opravdanost gotovo automatskog povezivanja emancipacijskog i revolucijskog, on potvrđuje da – kao što je i predvidio Laclau – logiku emancipacije svejedno ne treba napuštati: naprotiv, "poigravajući se unutar sustava logičkih nekompatibilnosti, možemo otvoriti put novim oslobađajućim diskurzima koji nisu ometani antinomijama i slijepim ulicama do kojih je doveo klasični pojam emancipacije" (*ibid.*: 2).

Nekoliko radova osobito dobro ilustrira da, unatoč različitim logičkim potraživanjima, revolucionarni, inovativni postupci u književnosti i umjetnosti doista mogu imati emancipacijske učinke. Primjerice Andrea Milanko, razmatrajući sponu avangardnih tehnika montaže, intertekstualne inkrustacije, distorzije cjelovitosti i zatvorenosti djela s likom Melkiora Tresića u Marinkovićevu *Kiklopu*, tumači tog romanesknog junaka kao svijest koja metaforički postaje pozornica nalik na šekspirijansku "na kojoj se dokidaju binarne opreke uvedene prosvjetiteljskim projektom u Adornoj koncepciji, ne bi li se vratila izgubljena cjelovitost bića te umjetnosti povratila rastočena aura" (45). Željko Milanović u Arsenu Toplaku iz Kamovljeve *Isušene kaljuže* vidi "volju da se bude protiv", izraženu u kategorijama nomadstva, dezerterstva i egzodusa, kojima se razvija istinski revolucionarni otpor imperijalističkoj disciplini (135), no takav koji ipak negdje nalazi svoje utemeljenje – u ironiji. Predrag Brebanović u Ristićevu opusu uočava i odcjepljenje i utemeljenje, tj. kretanje od "prvog pola ka drugom: od nadrealističke revolucije ka nadrealizma u službi revolucije. Od estetike i ideologije ka kulturi i politici" (159). U svojem čitanju Krležina naknadnog rada na vlastitim tekstovima Igor Medić uočava dvostruku emancipacijsku gestu: s jedne strane gestu razgrađivanja i nadograđivanja, retuširanja i cizeliranja postojećih tekstova kako bi se oni dotjerali i doradili te kako bi se među novijim slojevima razotkrili stariji; s druge strane takvim mrežolikim grananjem u svim smjerovima Krleža se opire "interpretaciji koja bi ga rado nivelirala u linearnost, rasporedila u kronologiju i podredila kakvu cilju ili ishodu koji nameće prešutna teleologija kritičara ili književnog povjesničara" (197). Lana Molvarec pak prilazi problematici zelenog kadra u Krle-

žinim tekstovima o Prvom svjetskom ratu na temelju teze postavljene na tragu Rancièreove rasprave o tome da emancipacija nije samo pomak u znanju, nego i promjena u poziciji tijela, pa tvrdi da se upravo prikazima tjelesnosti kao mikrostrukturama otpora oblikuju pomaci u političkoj sferi (217). Rad Nataše Govedić na primjeru nekoliko domaćih socijalnokritičkih pjesama pokazuje da je otpor moguće pružiti "prvenstveno reartikulacijom – otporom prema samorazumljivosti – socijalnih jezika" (290), no istodobno ističući da revolucija i emancipacija nisu nužno sinonimi, pri čemu postavlja ovo pitanje: "Ali nisu li revolucije izgubile na ugledu baš zato što su se s jedne strane legitimirale nemilosrdnošću (prema protivnicima), a s druge strane novim oblicima unutarstranačkog elitizma?" (310–311).

256

Zbornik *Književnost i revolucije* vrijedna je knjiga ne samo stoga što kultivira vjeru da umjetnost mora rušiti granice i da književna teorija mora mobilizirati gorljivost, temperamentnost i mudrost (tim je riječima Roman Jakobson pisao o smislu književnosti i književne teorije povodom smrti Vladimira Majakovskog 1930. godine) nego i stoga što sadrži doista vrijedne interpretacije, od kojih se brojne temelje na vještom kombiniranju pomnog čitanja sa suvremenim kulturalnim i kritičkim studijima, odnosno na, riječima Zrinke Božić, "krugovima koji se šire". Zbornik otvara brojna nova problemska čvorišta (primjerice o sponi juridičke dimenzije, tj. fikcionalnog sudskog procesa, s emancipacijskom i revolucionarnom dimenzijom u Krležinu romanu *Na rubu pameti* u analizi Davora Beganovića, o transferu klasičnih revolucionarnih likova u dječju književnost u analizi Dubravke Zima ili o propuštenim i/ili nevidljivim prevratničkim

učincima teorija osmišljenih da učine obrat u analizi Matije Jelače), svraća pozornost na neke marginalizirane književne i umjetničke prakse (primjerice na književne i filmske narative o Radošu Terziću, beogradskom boemu, beskućniku i nepokolebljivom zagovorniku "pravog" socijalizma, u radu Tanje Petrović ili na kodiranje različitih lica nasilja heteropatrijarhata u suvremenom feminističkom pjesništvu u radu Nataše Govedić) i postavlja niz važnih pitanja. Primjerice navodeći da suvremene male, mekane, "plišane", "baršunaste", "narančaste" revolucije čak i "na nivou jezika sadrže performativnu intencionalnost", čime "istovremeno poriču ono što je glavno svojstvo revolucije, radikalizam i sveobuhvatnost" (91), Pavle Milenković se pita jesu li danas revolucije uopće moguće. No važnim mi se također čini i uvid koji proizlazi iz čitanja zbornika u cjelini: emancipacija može istodobno biti i radikalno utemeljenje i radikalno odcjepljenje, odnosno može u isto vrijeme značiti i postavljanje temelja za društvenu i kulturnu obnovu i biti izraz njezine nemogućnosti. Stoga zbornik, osim što revalorizira narative koji se iscrtavaju uz liniju avangarda – revolucija – književnost u jugoistočnoj kulturi, shvaćenoj sintetički, povrh institucionalnih barijera, otvara prostor diskusije (i) o samom pojmu emancipacije.

Danijela Lugarić Vukas

LITERATURA

- Koselleck, Reinhart. 2002. *The Practice of Conceptual History*. Stanford: Stanford University Press.
- Laclau, Ernesto. 1996. *Emancipation(s)*. London/New York: Verso.